

Lezing opening academiejaar 2017-2018 (versie 23 sept.)

Titel: *Misverstanden tussen migrantenkerken en gevestigde kerken als bron voor geloofsvernieuwing.*

Ondertitel: *Hoe een methodologische analyse van cultuur en religie bijdraagt tot de verbindingskracht van het evangelie.*

ETF Leuven, Pieter Boersema

Inhoud

1. Inleiding.....	1
2. Het verhaal van de migrantenkerken.....	2
3. Het verhaal van de superieure cultuur.....	4
4. De politieke oplossing van multiculturalisme tot het sluiten van grenzen.....	5
5. Godsdienstwetenschappelijke analyse van cultuur en religie.....	6
6. De kerk als gecontextualiseerde realiteit van het dagelijkse leven.....	7
7. Eenheid in diversiteit als spirituele uitdaging voor het geestelijke leven.....	7

1. Inleiding.

Het verhaal van de komst van christenmigranten naar West-Europa vanaf de tweede helft van de vorige eeuw, heeft verschillende reacties gegeven bij de gevestigde kerken. In het begin was er enthousiasme bij de kerken en zendingsorganisaties wat bijvoorbeeld tot uiting kwam in de oprichting van de organisatie GATE, 'The Gospel from Africa to Europe'. Vanaf de grotere immigratiestromen naar het fort Europa in de 21ste eeuw, is de reactie veel negatiever ook onder christenen. Het feit dat bij deze migratie stromen meer christenen dan moslims deel uitmaken, speelt eigenlijk geen rol in de beleving. Aan de ene kant is er vanuit het westen een openheid om vluchtelingen te ontvangen en voor hen te zorgen dat ze ook deel kunnen uitmaken van onze samenleving, maar aan de andere kant blijft het tussen kerken en christenmigranten meer een oppervlakkig gebeuren en zijn de kritieken en de daarbij behorende misverstanden duidelijk aanwezig. Blijkbaar is de relatie tussen religie en cultuur spanningsvol, waarvoor de laatste jaren het onderzoek naar de onderliggende structuren een belangrijk onderdeel van de ETF vakgroep 'Godsdienstwetenschappen en Missiologie' is geworden. Een belangrijk kernwoord is 'empirisch onderzoek' waarbij niet direct normatieve vragen worden gesteld en er ruimte is voor een binnen- en buitenperspectief. De organisatie van bijvoorbeeld een migrantenhuishouding met strikte scheiding tussen de genders en opvoeding van kinderen vanuit een sterk hiërarchisch perspectief, komt de westerling vreemd over. De achterliggende waarden hierbij, zoals eerbied hebben voor je ouders, zien we ook terug bij de christenen uit het Midden-Oosten. Maar ook de kerkmuziek van Arabische christenen wordt soms door westerse christenen gehoord als moskeeliturgie of zelfs de muziek vergeleken met de oproep tot gebed van de Muezzin vanaf een minaret. En wat te denken over debatten in de krant en op internet waarbij wordt uitgelegd dat de naam 'Allah' staat voor de duivel. Kunt u het zich voorstellen dat het Arabische christenen, maar ook Indonesische en andere Aziatische christenen, choqueert dat hun woord 'Allah' door westerse christenen als 'satanisch' wordt genoemd, terwijl hun Bijbel begint met de woorden: 'Allah, de schepper van hemel en aarde' al lang voordat Mohammed leefde. Blijkbaar wordt bij het observeren van godsdienstige praktijken en gesprekken ook de eigen culturele bril ongemerkt opgezet, maar wel met vergaande gevolgen. Bij meer contact met migranten in België en Nederland bleek dat het niet zo vanzelfsprekend is dat christenen vanuit verschillende culturele achtergronden elkaar vinden in het belijden van dezelfde

Heer. Prof. Gerrie Terhaar schreef in 1998 in haar boek *'Halfway to Paradise'*¹ al over de verbazing van christenmigranten die in Europa aankwamen, dat ze als asielzoekers niet echt door christenen als broeders en zusters werden gezien. Dit, en vele andere voorbeelden, bracht ons ook tot het besluit dat onderzoek naar christenmigranten belangrijk is om hen beter te leren kennen, maar ook om de spiegel te zien die zij (ons meestal niet) voorhouden.

Afgelopen jaar werden op de ETF in het kader van 'religie en cultuur' twee dissertaties die het thema van migranten behandelden, met succes verdedigd. Een ging over een empirisch onderzoek in Frankrijk waaruit bleek dat het voor bekeerde moslims uit Noord-Afrika erg moeilijk is om aansluiting te vinden bij de protestants-evangelische kerken in Frankrijk op basis van cultuurverschillen. Het andere proefschrift handelde over de problematiek dat zendingswerk onder Surinaamse Hindoestanen in Rotterdam weinig raakvlakken had met de religieuze en culturele waarden van de Hindoestanen. In 2016 was er een verzoek van SKIN² Rotterdam aan de ETF om hen te helpen meer inzicht te krijgen in de onderliggende problematiek van de grote werkloosheid onder christenmigranten. Het eerste empirisch onderzoek gaf nieuwe data voor verder onderzoek³ wat resulteerde in een nieuw verzoek van SKIN Rotterdam om een 'vervolg meer-jarenonderzoek' naar christenmigranten in relatie tot hun omgevingscontext uit te voeren.

Ik zal u vanavond niet belasten met de technische aspecten van dergelijk onderzoek, maar mij meer richten op de vraag op welke manier we de positie van de migrantenchristenen in West-Europa beter kunnen begrijpen. Dat doe ik door de achterliggende vragen bij de problematiek van samenwerking tussen christenen te analyseren vanuit de specifieke verbinding tussen religie en cultuur. Deze verbinding tussen religie en cultuur speelt hierbij een belangrijke rol en biedt meer mogelijkheden dan we vaak beseffen. Af en toe zal ik verwijzen naar onderdelen van het CRWS-model⁴ als onderzoeksmodel dat empirisch onderzoek doet naar de culturele en religieuze waarden en normen van een omschreven cultuur of subcultuur, maar daarbij niet-normatief is.

2. Het verhaal van de migrantenkerken

In deze lezing wil ik het verhaal vertellen van de christenmigranten in West-Europa. De gegevens en de voorbeelden komen uit Nederland omdat ik daar het meeste onderzoek doe. Dus de mensen uit België kunnen vanavond nog een zekere afstand bewaren, maar 'wie de schoen past, trekke hem aan'. Het onderzoek naar de relatie tussen migrantenchristenen en primordiale christenen is erg behulpzaam om te zien hoe cultureel bepaald religie kan zijn. Ik gebruik nu de term 'primordiaal' in plaats van 'autochtoon'. Primordiaal betekent volgens het woordenboek 'oorspronkelijk, behorend bij een stadium van wording'. Deze betekenis geeft eigenlijk al aan dat de uitroep 'wij horen hier, dit is ons land' een aanspraak is die toch een beperking in zich heeft.

Om hoeveel mensen gaat het als we het hebben over christenmigranten? Statistiek over dit type data is meestal vrij globaal. Een redelijke actuele schatting in Nederland van het NIM⁵, Radboud universiteit, spreekt nu over circa 1,3 miljoen, dat is ruim 7 % van de Nederlandse bevolking. Het gaat dan om westerse (Polen, Zuid- en Oost Europa) en niet-westerse christenmigranten. Voor België zijn er geschatte cijfers over 5 % van de totale bevolking wat ongeveer neerkomt op circa 600.000 mensen. Dit zijn zeer globale cijfers omdat de methodiek van deze vorm van statistiek gaat over mensen die niet verbonden zijn aan kerken en die geen statistieken bijhouden.

¹ Ter Haar, Gerrie, 1998. *Halfway to Paradise*. Cardiff Academic Press.

² SKIN staat voor 'Samen Kerk in Nederland'. In Nederland is er een landelijke en een R'dam SKIN organisatie.

³ 2016. 'Onbenutte Talenten'. Een onderzoek naar de sociaal culturele waarden bij christenmigranten in Rotterdam in het kader van kerk, arbeid en economie.

⁴ Meer methodologische informatie is te lezen in de 'Samenvatting en toepassing van het CRWS vergelijkingsmiddel (versie juli 2017). Te raadplegen op: academia.edu

⁵ Nijmegen Instituut voor Missiewetenschappen, Radboud Universiteit. Bron: NIM Symposium 6 okt. 2017.

Als we spreken over de misverstanden tussen migrantenkerken en primordiale kerken kunnen we verschillende invalshoeken nemen. Allereerst is er een 'sacrale' en een 'profane' duiding, of anders gezegd een theologische en een dagdagelijkse invulling. Als theologische duiding worden de volgende woorden van Paulus vaak geciteerd: "[E]r is geen onderscheid tussen Jood en Griek, want ze hebben allen dezelfde Heer" (Rom. 10:12). In het dagdagelijkse leven zien we dat ook voor veel primordiale christenen de praktijk van het leven er een is die gelijk is aan de omringende, individualistisch ingestelde, pluralistische samenleving waarbij de maatschappelijke regels en economische rationaliteit op een dualistische en functionele manier voor hen maatgevend zijn, maar choquerend voor migranten en ook moeilijk in te passen in hun wereldbeeld.

Een andere indeling is die tussen de misverstanden die benoemd kunnen worden en misverstanden die dieper liggen en moeilijker te duiden zijn. Laat ik voor de duidelijkheid een aantal voorbeelden geven van de eerste groep, de misverstanden die benoemd kunnen worden. Daarvoor maak ik gebruik van de onlangs verschenen publicatie 'Kerken Delen' van SKIN Rotterdam met als eindredacteur Hans Eschbach⁶. Ik rubriceer een aantal voorbeelden aan de hand van de 'Specifieke Evaluatieve Culturele Domeinen' van het CRWS-model, die als doel hebben om de daarbij behorende waarde, die niet-normatief is, te kunnen benoemen. De gevonden waarde staat dan in een continuüm tussen twee polen die niet 'goed' of 'slecht' zijn.

1. Nederlanders zijn zakelijk en zeggen waar het op staat.

Dit voorbeeld heeft te maken met het culturele domein 'cohesie' wat staat voor de gezamenlijkheid van de mensen in een cultuur. In het domein 'cohesie' kan deze waarde van 'zakelijke transparantie' in een continuüm worden geplaatst tussen de pool van een gesloten en de pool van een open cultuur. Deze genoemde waarde staat dan dicht bij de pool van een 'open cultuur'. Voor een sterk collectieve en gesloten migrantencultuur is de onderlinge relatie belangrijk waarbij je niet meteen zegt waar het op staat.

2. Mensen (kerken) reageren niet op e-mails omdat ze denken dat hun Nederlands niet goed genoeg is.

Dit gaat over het culturele domein 'hiërarchie'. Relaties worden door migranten in hiërarchische kaders geplaatst waarbij migranten zich in een lagere positie plaatsen met bijbehorend gedrag.

3. Last van het volume van de muziek, nachtelijke gebedsdiensten.

Hier gaat het om het culturele domein 'diversiteit'. Hoeveel ruimte is er om verschillen die tot uiting komen in het publieke domein ook te tolereren? Blijkbaar scoren Nederlanders toch anders dan verwacht zou worden als het gaat om de 'onvolprezen tolerantie'. Maar nu maak ik mij ook schuldig aan een lichtelijke normatieve uitspraak, mijn excuses hiervoor.

4. Als laatste voorbeeld het verhaal van een Armeense kerk die al langer gebruik maakt van een internationale kerk waarbij gesteld werd dat ze na 10 jaar eigenlijk geïntegreerd moeten zijn in de 'Internationale' kerken. Het antwoord was dat dit niet kon, de Armeense kerk is een oude kerk met goede theologen. We moeten blijven bestaan als kerk. Dit is verbonden aan het culturele domein 'Transfer'. De verbinding met het verleden is van groot belang om zo de religieus-culturele gemeenschap te laten voortbestaan.

Bovengenoemde misverstanden tussen primordiale en migrantenkerken zijn op te lossen door met elkaar in gesprek te gaan en het verschil proberen te benoemen in niet normatieve waardepatronen. Voor deze vormen van cultuurverschillen kunnen oplossingen gevonden worden, al is daarbij ook een basis van vertrouwen noodzakelijk die zowel individueel als groep gebonden is.

Moeilijker wordt het als het gaat om waarden die een bredere verbondenheid geven aan een cultuur en die we nu gemakshalve als 'wereldbeeld' benoemen. Bijvoorbeeld bij het laatstgenoemde verschil bij de Armeense kerk gaat het niet alleen om het verschil of je gericht bent op het verleden of de

⁶ Hans Eschbach, 2017. *Kerken Delen. Een brochure over de kansen en valkuilen van het gezamenlijk gebruik van kerkgebouwen*. Uitgave: SKIN Rotterdam.

toekomst, maar over veel meer zaken die daaraan verbonden zijn en niet van elkaar los te maken zijn. Ik moet dan ook denken aan de Aramese kerk⁷ in Mechelen, ongeveer tien jaar geleden, die sterk door de samenleving werd bekritiseerd op hun vorm van segregatie, en niet volledig wilden integreren inclusief de waarden en normen in het onderwijs. Een belangrijk punt dat ze noemden om als kerk en cultuurgroep te blijven bestaan is hun gesproken Aramese taal, zij zijn de enige kerk in de wereld die nog de taal van Jezus spreekt toen hij op aarde was. Veranderingen op dit niveau gaan over paradigmaveranderingen die het hele culturele waardensysteem van deze groep omvat.

3. Het verhaal van de superieure cultuur

De interculturele communicatie is echter ingewikkelder dan hierboven omschreven. Het gaat niet alleen om een probleem dat met behulp van rationeel handelen opgelost kan worden. Er is een belangrijk onderliggend aspect van machtsverschillen, gevoelens van superioriteit en verschillende historische achtergronden die elkaar in het verleden hebben gekruist, parallel lopen en in conflict met elkaar kunnen zijn. Laat ik dit proberen duidelijk te maken aan de hand van een documentairefilm, met als titel *'Wit is ook een kleur'*, die in Nederland op TV verscheen op 18 december in 2016, waarvan ik drie onderdelen kort wil noemen⁸.

De beelden laten eerst een groep badgasten zien op luxe plezierjachten in Amsterdam aan wie vragen worden gesteld over hun huidskleur. Op de vraag of witte mensen goed kunnen integreren vonden de meesten dat ze daar nog nooit over nagedacht hadden. Sommigen werden kwaad: "Wij doen altijd dingen verkeerd. De zwarten worden voorgetrokken. Waarom niet een 'Zwarte Piet' en een 'Negerzoen'?" Op de vraag of u zich niet ziet als 'wit-zijn met privileges' noemden ze dat ze "bezorgde burgers zijn" en zichzelf als "verlichte, moderne, milde, tolerante, goed opgeleide burgers zagen. En aan de andere kant: "de zwarten zijn niet-opgeleid".

De tweede episode vond plaats in een sporthal waar 19 hoogopgeleide (zwart, bruin en wit) geplaatst werden op de middenlijn van de zaal. Ze moesten een zestal vragen⁹ beantwoorden die te maken hadden met het gevoel van superioriteit' [zie voetnoot 10]. Bij het antwoord 'ja' moesten ze een stap terug doen en bij 'nee' een stap vooruit. Na de zes vragen mochten de 'vooruitstappers' omkijken. Er heerst eerst verwarring vanwege de enorme afstand tussen wit en zwart, maar bij de vervolgvragen kwamen interessante antwoorden naar voren. Een paar voorbeelden bij de witte hoogopgeleiden: "Iedereen moet gelijke kansen krijgen maar je moet het wel zelf pakken". "Mijn witte kleur verschaft mij veel meer vrijheid". "Mijn aanwezigheid wordt niet als ongewenst of bedreigend ervaren". Opmerkingen van zwarte en gekleurde hoogopgeleiden: "Mijn opmerkingen over de verschillen worden altijd door witte mensen vertaald naar: 'dat is wat je voelt, maar is niet de waarheid'". "De witte mensen weten vaak precies wat er aan de hand is en kennen mijn beleving beter dan ikzelf". "Elke keer moet ik weer uitleggen dat het bij mij anders is". Als conclusie werd gesteld dat veel zaken niet geweten worden omdat het als vanzelfsprekend overkomt. Bij witte mensen zie je vaak dat hun ervaring als universeel wordt gezien. Meer blauw op straat betekent voor witte mensen meer veiligheid maar voor zwarten meer gevaar. Als afsluitende conclusie werd gesteld dat het idee bij vele witten mensen is dat 'domme mensen' racist zijn, maar nu blijken ook hoogopgeleiden dit in zich hebben.

⁷ De Aramese kerk in België en Nederland vallen onder de 'Syrisch-Orthodoxe Kerk van Antiochië' en de 'Syrisch-Katholieke Kerk'. Ze hebben een belangrijk klooster in Glanerbrug, Nederland.

⁸ Documentaire van Sunny Bergman. Uitgezonden op de Nederlandse Publieke Omroep op 18 dec. 2016.

⁹ Vragen die met 'ja', 'nee' of 'weet niet' moeten worden beantwoord:

- 1) Van jongs af vond ik het vanzelfsprekend dat ik zou studeren.
- 2) Als ik in een winkel ben weet ik redelijk zeker dat bewakingspersoneel mij niet in de gaten houdt.
- 3) Ik hoef niet bang te zijn dat mij seksuele intimidatie of verkrachting zal overkomen.
- 4) Ik weet dat als het nodig is de politie mij zal beschermen.
- 5) In de kranten en op TV worden mensen met mijn identiteit positief in beeld gebracht.
- 6) Ik kan erop rekenen dat de mensen mij als financieel betrouwbaar zien.

De laatste episode ging over een proef met kleuters en een bruine en witte babypop. De ouders zijn hoog opgeleid en 90% staat positief ten opzicht van multiculturaliteit. 75% van de kinderen (zowel wit, bruin als zwart) kwam bijvoorbeeld tot de volgende reacties: “De witte babypop is het slimst. De zwarte babypop is het stoutst. De witte babypop is de baas omdat die het slimst is”. De ouders waren gechoqueerd dat hun kinderen weinig tolerant waren voor ‘zwart’ terwijl zij toch vonden dat ze tegen discriminatie zijn.

Samenvattend kunnen we zeggen dat het thema ‘racisme’ erg gevoelig ligt en eigenlijk door veel witte mensen ontkend wordt. Opvallend is dat ze hun eigen ‘superieure’ positie vaak als universeel zien waarbij de andere dan subjectief en bevooroordeeld is. Door niet in het onderwijs al vroeg het onderwerp discriminatie en racisme te bespreken, blijft de onderlinge basis fragiel.

Op zich is dit niet verwonderlijk, want het hoort bij de kenmerken van een cultuur. Je wilt je eigen cultuur in stand houden en vanuit je eigen beleving beoordeel je de andere die buiten staat. Deze natuurlijke culturele reactie gaat niet aan de kerken voorbij. Maar voor dat we daar dieper op ingaan eerst nog een korte omschrijving hoe de politiek met cultuurverschillen en superioriteit omgaat.

4. De politieke oplossing van multiculturalisme tot het sluiten van grenzen

Het gaat hierbij om de problematiek van de twee uitersten. In positieve zin dat migranten een verrijking zijn en ook noodzakelijk voor de aanvulling tegen de vergrijzing van de samenleving. In negatieve zin dat migranten gebruikmaken van onze sociale voorzieningen en ons land is al vol. Het multiculturalisme van de jaren negentig bleek niet echt duurzaam. Veel aandacht voor de culturele verschillen, ook in de keuze van onderwijs met aandacht voor de taal en religie was misschien goed bedoeld, maar kon niet echt de bevolkingsgroepen bij elkaar brengen. Dit failliet wordt vaak samengevat met het beeld van ‘dansende Palestijnen’ op Europese straten bij de aanslag in New York op de Twin Towers. Wie zijn dan eigenlijk onze medebewoners? Het toen gestarte debat over normen en waarden in de samenleving gaf geen helderheid maar vergrootte de verschillende belevingen. Sinds de aanslagen door terroristen en de grote stroom van vluchtelingen uit Afrika en het Midden-Oosten worden de tegenstellingen groter en grimmiger. De afspiegeling van deze ontwikkelingen kwam vooral tijdens de laatste verkiezingen naar voren. Door de uitkomst van de verkiezingen in Hongarije, Polen en later Donald Trump in de VSA, bleek dat er ook onder christenen sympathie is voor het sluiten van de grenzen om zo de ‘primordiale cultuur’ te behouden.

Om me te beperken tot het onderwerp van cultuur en religie wil ik een voorbeeld geven hoe nu in Nederland de CDA leider Sybrand Buma de Nederlandse christelijke traditie als het ‘wapen tegen de culturele verwarring ziet¹⁰. Onlangs op 5 september op de HJ Schoo-lezing stelde hij dat:

“Onze christelijke traditie, beïnvloed door waarden uit het humanisme en de Verlichting, de weg wijst naar een nieuw samenlevingsideaal”. Want wat ging er fout: “de verabsolutering van vrijheid en gelijkheid tot holle begrippen, los van hun historische en culturele context”. Het gaat dan om “het belang van de herkenbare gemeenschap met haar cultuur, identiteit en omgangsvormen. Dit moet weer teruggebracht worden naar het hart van de politiek”. “Nodig is een gemeenschappelijk historisch en cultureel besef”. “We moeten onze waarden en normen in onze samenleving niet veranderen want die zijn zo mooi”. En tot slot: “In de christelijke traditie worden verschillen niet ontkend, maar ze zijn niet bepalend meer. Iedereen telt mee”. [tot zover de citaten uit de lezing van Buma].

Natuurlijk heeft een dergelijke lezing ook een politieke retoriek, maar wat voor ons nu van belang is, zijn de volgende opvattingen: Religie en cultuur zijn sterk aan elkaar verbonden, waarbij het om normen en waarden gaat en niet zozeer religie op zich, want ‘voor God is iedereen gelijk’. De Nederlandse cultuur moet dan voor iedereen gelden, inclusief de gezamenlijke geschiedenis. Buma

¹⁰ CDA leider Sybrand Buma 4 september 2017 in de HJ Schoo-lezing van weekblad Elsevier, te Amsterdam. Geciteerd uit het Nederlands Dagblad van 5 sept. 2017.

heeft dan eerder wel gesproken over het belang van het Wilhelmus als volkslied, ook voor de nieuwkomers, maar over de verschillende interpretaties van de VOC en WIC en haar wingewesten en de slavernij als gezamenlijke geschiedenis kunnen we het dan beter niet hebben. Het is duidelijk dat de problematiek van de hierboven genoemde 'superioriteit' nog eens duidelijk wordt vastgelegd door de primordiale burger in de 'aloude cultuur'. Hij gebruikt zinnen die voor iedereen moet gelden en blijkbaar te begrijpen, een 'etic communicatie' (buiten perspectief), maar eronder liggen waarden die een verschillende 'emic' (binnen perspectief) als intern culturele achtergrond hebben, waarbij religie en cultuur haasje over spelen.

5. Godsdienstwetenschappelijke analyse van cultuur en religie

Laten we nu in het kort iets zeggen over de relatie 'cultuur en religie'. Culturen zijn er in verschillende maten, zoals groepsculturen, etnische-, nationale-, ideologische-, religieuze (sub)culturen, en zelfs continentale culturen als het gaat om de vraag of Turkije wel of niet bij Europa kan behoren. De door de vakgroep gebruikte definitie van cultuur is:

"Het veranderlijke geheel van aangeleerde gedragingen, instellingen, symbolen, vooronderstellingen, waarden en normen van een groep, waardoor die bepaalde groep zich onderscheidt van andere groepen".

De waarden in culturen hebben een langere levensduur dan de trends die soms meer aandacht krijgen maar snel kunnen vervluchtigen. Een van de kenmerken van waarden is dat ze breed zijn en in de meeste culturen ook voorkomen. Een waarde als 'gastvrijheid' is breed bekend, maar het verschil zit vaak in de prioriteitsstelling. Bij culturen met een sterke cohesie zal gastvrijheid hoog scoren met sterke culturele verbindingen met het collectief van de groep. In een open cultuur zal 'gastvrijheid' een andere invulling hebben die meer de individuele kant benadrukt. Maar iedereen stelt deze waarde op prijs. Pas bij de invulling van de bijbehorende normen zien we de verschillen omdat dan wordt vastgelegd wat wel of niet is toegestaan bij de invulling van de waarde van gastvrijheid. Door die normen te gaan analyseren komen de andere waarden ook naar voren, bijvoorbeeld in de toepassing bij familiebelangen en in het kader van netwerken. Door verschuiving van waarden in prioriteit kunnen er verschillen in culturele kenmerken voorkomen die op deze manier vanuit een cultuur kunnen worden begeleid. Bijvoorbeeld het opschuiven naar een meer individueel beeld van de cultuur. Aan deze verschuiving kunnen grenzen worden gesteld door de cultuur. Leidinggevende personen in een cultuur kunnen een normatieve grens stellen die functioneert als een bescherming van de groep, inclusief zij die niet mee kunnen of willen komen met bepaalde veranderingen.

Religie is meestal verbonden aan een of meerdere culturen. Godsdienstwetenschappelijk zien we de verbinding in het animisme met de ontstaansgeschiedenis van een cultuur. Voorouders, verhalen en mythen die de basis vormen. Bij polytheïstische culturen zien we al meer diversiteit in culturen die zich kunnen voordoen als subculturen zoals bij een kastensysteem. Het monotheïsme kan voorkomen bij een bepaalde cultuur, bijvoorbeeld het Jodendom, maar een monotheïstische religie kan zich ook verspreiden naar andere culturen. Hier zien we de voor ons belangrijke observatie dat deze 'nieuwe' monotheïstische religie vertaald moet worden in de taal van die cultuur. Dit is een complex proces dat ook verschillende vormen van contextualisatie kan opleveren, maar laat wel zien dat religie niet zonder een culturele bodem kan functioneren. Het kan ook betekenen dat de nieuwe religie haar eigen culturele context meeneemt die dan voor een deel wordt overgenomen. Dit doet zich voor bij superieure machtsposities van die cultuur.

In het kort samengevat kunnen we zeggen dat religie sterk verbonden is aan een of meerdere culturen, maar dat in het laatste geval er ook sprake is van religieuze diversiteit vanwege de verschillende culturele contexten. Zelfs al zijn de woorden en de rituelen hetzelfde, de interpretatie kan verschillend zijn. De politieke gedachte dat je een gezamenlijke cultuur kunt hebben met dezelfde religieuze en ideologische basis is alleen mogelijk als het om één cultuur en één religie gaat die elkaar in veel aspecten omarmen en anderen uitsluiten. Voorbeelden zijn hierbij moslimstaten, maar ook de ideologisch geïntegreerde culturen zoals het communisme van Lenin en Stalin en andere

ideologische dictaturen. In België en Nederland echter zijn we een pluralistische samenleving die we democratisch noemen. Hier zien we dat culturele aspiraties in conflict kunnen komen met religieuze diversiteit.

6. De kerk als gecontextualiseerde realiteit van het dagelijkse leven

Als mens hebben we behoefte aan omgangsvormen en leefregels om de samenleving niet zichzelf te laten opeten. De overheid is de uitvoerder en bezit het gelegitimeerde gezag hiervoor. Deze vorm functioneert vooral goed als er een vruchtbare culturele grond onder ligt die zicht heeft op het collectief en daarin ruimte geeft aan het individu, het zogenaamde publieke domein. Culturen en hun zingevingssystemen die uitgaan van het goede voor mens en samenleving, kunnen deze bekrachtiging geven in haar waarden- en normensysteem. Als we zien dat religie en (sub)cultuur samenvallen heeft de culturele bescherming tegelijk een religieuze onderbouwing die ideologisch zeer krachtig kan zijn. Maar door deze 'één op één vorm' van contextualisatie zijn soms de religieuze en culturele waarden niet meer te onderscheiden en kan de religieuze subcultuur de kenmerken van segregatie hebben.

De relatie religie met cultuur is in West Europa sterk veranderd. Vanuit de kerken worden niet meer sociale en maatschappelijke instituties onderhouden waardoor er geen religieuze macht meer kan worden uitgeoefend in de culturen die sterk aan haar verbonden waren. We zien dan, empirisch gezien, dat kerkelijke functies in deze tijd allereerst liggen in de context van de groep van gelovigen, meestal een veel kleinere subcultuur dan vroeger, en hoofdzakelijk gericht op de presentie van het goddelijke in rituelen, ethos, lering, en zorg voor elkaar. Kerkelijke functies in de context van de samenleving, buiten hun subcultuur, hebben dan meer hun focus op ethische en morele dilemma's. Deze initiatieven die vanuit de religieuze bronnen voortkomen, zijn minder zwaar als we ze zien als een verbondenheid aan de contextualisatie. Wij hoeven niet alles te bedenken, alleen die zaken die aansluiten bij de eigen culturele beleving die de vragen oproepen. Religie die zo oproept tot verandering kan daarmee in frictie komen met de cultuur maar dit hoeft niet negatief te zijn. Wrijvingen, zoals misverstanden, zijn vaak noodzakelijk om nieuwe inzichten te verkrijgen. Dit proces loopt beter als er een goede analyse van de misverstanden plaats vindt die niet voortkomt uit een normatief gestelde vraag, maar eerst het culturele waardensysteem probeert te verstaan. Hierbij gaat een etic observatie vooraf aan de onderliggende waarden die emic van aard zijn. Het kan zijn dat hierbij het eigen culturele waardensysteem nieuwe woorden aan het vocabulaire moet toevoegen om de contextualisatie van de andere cultuur die verbonden is aan een kerk te verstaan. In de context van de christenmigranten is de Bijbel hierbij een uitstekende bron gezien de veelheid aan variaties bij de verhalen en gebeurtenissen.

7. Eenheid in diversiteit als spirituele uitdaging voor het geestelijke leven

In het jaar 2000 werd vanuit de PKN (Protestantse Kerk in Nederland), de VU (Vrije Universiteit) Amsterdam en een groot aantal internationale partners een samenwerkingsproject gestart dat de naam kreeg: 'Door het oog van een ander' en als ondertitel 'een bijbelverhaal intercultureel lezen'¹¹. Christenen uit vijf continenten die hetzelfde bijbelverhaal lazen, deelden met elkaar hun ervaring. Opvallend was hoe verschillend de exegeses van de gekozen bijbelverhalen waren, verschillen die terug te voeren zijn naar de contextuele verschillen. Heel leerzaam voor je eigen beeld dat je daarmee kunt bijstellen. Het niet uitgewerkte probleem bij dit project was echter hoe je nu verder gaat met de gevonden verschillen tussen de twee leesgroepen uit verschillende landen. Voor veel 'westerse' groepen was het project na gedane oefeningen gedaan, maar voor niet-westerse leesgroepen was dit niet bevredigend. Herkenbaar in de voorbeelden eerder genoemd waar de waarde van relaties hoog op de waardenlijst staan. Deze vorm van project-denken (dualistisch wereldbeeld) en afstandelijkheid (valt buiten mijn directe verantwoording) is gezien vanuit de

¹¹ Dit project is samengevat in de publicatie 'Putten uit de bron' onder redactie van Hans de Wit e.a. Meinema: Zoetermeer, 2004.

Westerse cultuur begrijpelijk. Maar wat moet je doen als het zich voordoet in België en Nederland en onderdeel van de samenleving is geworden?

De migrantenkerken bestaan ook als resultaat van gecontextualiseerde subculturen die in cultureel en religieus opzicht veel kunnen verschillen, maar wel herkenbaar zijn als volgelingen van Jezus Christus. In de Bijbel lezen we in de brief aan de Efeziërs dat het 'Lichaam van Christus' staat voor alle christenen die onderling zeer verschillend kunnen zijn maar één zijn in hun Verlosser, Jezus Christus. In hoofdstuk 2 lezen we dat zij die leefden buiten het verbond, de heidenen, door de genade van Christus gered werden door hun geloof. Deze eenheid wordt door de Kerk als basis van haar spiritualiteit gezien, maar de praktische uitwerking wordt belemmerd door de eigen cultuur. De primordiale christen stelt dat de focus gericht moet zijn op de integratie van de migrant, 'kom ga met ons en doe als wij'. Maar in hoofdstuk 3 lezen we in vers 18 en 19 dat alleen samen met alle gelovigen in tijd en plaats wij de liefde van Christus zien die alle kennis te boven gaat. Hier lezen we het steeds weer terugkerende refrein in de Bijbel dat het geloof van een individu alleen tot groei kan komen samen met de anderen, ook die ver weg staan van onze culturele beleving.

Als we deze visie gaan toepassen in onze relatie met de christenmigranten in ons land en onze woonplaats, staan we voor de vraag hoe we dit moeten invullen. We hebben hierboven gezien dat de drang naar integratie in het licht van de 'superioriteit' als culturele dominantie die zichzelf als universeel ziet, dubieuze kanten heeft. Maar ook vanuit de subculturen van de kerken zien we in religieuze zin, dat de visie op migranten sterk beïnvloed wordt door eigen cultureel-religieuze waarden die gemakkelijk vanuit één van de velerlei uitleggingen van bijbelteksten te verdedigen zijn. Gezien vanuit het perspectief van de cultureel gecontextualiseerde religie is dit voor de hand liggend en begrijpelijk. Er zal een verdieping in geloofsinzicht nodig zijn om de functionele barrières van een kerkelijke subcultuur ter discussie te stellen. Bijbels gezegd: 'Dit lukt alleen met behulp van de Heilige Geest' wat uitstijgt boven onze eigen menselijke beperkingen.

Voor ons als vertegenwoordigers van de 'Westerse academische cultuur' geldt dat we deze kennis van de volheid van God's liefde niet alleen rationeel, cognitief of empirisch kunnen bevatten. In de huidige situatie waarin de migrantenchristenen in dezelfde nationale cultuur leven als wij, hebben wij hen nodig om in deze culturele en religieus pluriforme samenleving nieuw inzicht te krijgen wat het Evangelie, de goede en blijde boodschap, voor kerk en samenleving kan betekenen. We hebben eerder al gesproken over het onderscheid tussen culturele misverstanden die benoemd kunnen worden en die dieper liggen. In het CRWS model wordt met behulp van de matrix 'Religieuze dimensies vertaald in culturele domeinen' dit onderscheid genoemd als 'objectief, empirische observatie' en 'subjectieve interpretatie'. De eerste categorie is eigenlijk een fenomenologische observatie van de verschillende religieuze dimensies zoals rituelen, ethos en de gemeenschap, voor iedereen verstaanbaar is in een etic uitspraak. De subjectieve dimensies waarvoor een emic uitspraak nodig is zoals ervaring, schoonheid en verhalen, zijn moeilijker te herkennen als religieus cultureel kenmerken. Hier gaat het over diepere kenmerken die verbonden zijn aan het specifieke culturele wereldbeeld wat tijd kost in het luisteren, vragen stellen, en gedeeltelijk meebelevan. Staan we open om aan een dergelijke relatie te gaan beginnen die meer de kenmerken heeft van een 'verbond' dan van een 'project'?

We worden in deze vernieuwende beweging geholpen door studies in 'Missional Theology', die ook de Drie-eenheid van God weer naar voren brengt. De beeldvorming van de mens over God is onmogelijk omdat de schepping niet gelijk is aan de Schepper. De Bijbel helpt ons wel op weg om de verschillende aspecten van 'God de Vader, God de Zoon en God de Geest' te zien in elkaar. Aanvullende kenmerken waarbij de eenheid gesymboliseerd wordt in de relationele verbinding tussen elkaar. Deze diversiteit die samen verschillende kanten laat zien van hetzelfde, zien we terug in de eenheid van alle gelovigen in Christus Jezus. "Dankzij Hem hebben wij allen door één Geest toegang tot de Vader" (Ef. 2:18). Dit te doordenken en samen te beleven met alle vragen die daarbij opkomen, kan ons spiritueel nieuwe inzichten geven.